Kovács Zsuzsa

Szent Vilma magyar királyné legendájának 16. századi adaptációja: história a lengyel királynéról

„A felséges lengyel királyné históriája, akit kétszer küldtek igaztalanul a rengetegbe, hogy megöljék, s ott sok éven át füvekkel táplálkozott, míg végül három nagy király színe előtt felismerték, és megvigasztalódva tért vissza a férjéhez" címet viselő nyomtatvány egyetlen ismert példányát a milánói Biblioteca Trivulziana őrzi.[1] A kis méretű, 10x15 cm-es, 12 számozatlan lapból álló, címlapján fametszettel díszített, nyomda és évszám megjelölése nélküli kiadványt Santoro katalógusa a 16. századra datálja.[2]

A nyomtatvánnyal Jan Ślaski,[3] majd Marcello Piacentini[4] foglalkozott érdemben. Két különböző aspektusból vizsgálták.

Ślaski megkísérelte felderíteni, hogy a regényes elbeszélésnek mi lehet a történeti alapja. Megpróbálta azonosítani a históriában a lengyelek keresztény hitre térítése kapcsán említett személyeket („Giovanne" narbonne-i püspököt, a későbbi „Honorio" pápát, „Lothario" lengyel és „Henrico" angol királyt) és rekonstruálni, milyen történelmi eseményre vonatkozhat a história végén a pogányok elleni harccal összefüggésben elmesélt budai királytalálkozó. Arra a következtetésre jutott, hogy a történet valószínűleg 12. századi történelmi figurák, illetve események emlékét őrzi zavaros formában, egy Európa-szerte elterjedt mesemotívummal ötvözve.[5] Feltételezése szerint a történetbeli szereplők valójában II. Honorius pápa (aki azonban nem volt narbonne-i püspök), III. Lothar von Supplinburg német király (aki azonban nem volt lengyel és nem volt angol felesége), és I. Henrik angol király (akinek azonban csak egy Guglielmo nevű fiáról tudunk, Guglielma nevű lányáról, aki e históriának a főhőse, nem), akik mind a 12. század első felében éltek; a budai királytalálkozó pedig a 12. század végi keresztes hadjárattal állhat összefüggésben (amikor azonban az említett szereplők már nem éltek). A történelmi alapokra vonatkozó hipotézis meglehetősen bizonytalan, maga Ślaski is kétségei kifejezésével zárta tanulmányát.

Piacentini ezzel szemben a históriában előforduló neveknek, történelmi figuráknak kevés jelentőséget tulajdonítva azt vizsgálta, hogy a mű milyen elbeszélő-hagyományt követ. A történet egy rendkívül népszerű mesemotívumra épül, az ártatlanul üldözött nő, ezen belül a sógora által üldözött nő meséjére, melynek számtalan variánsa ismeretes. A motívum középkori feldolgozásait összegyűjtő és rendszerező Adolf Mussafia,[6] majd Axel Gabriel Wallensköld[7] és a motívum

---

1 Milano, Biblioteca Trivulziana, Rari L 859.
2 Santoro, 1964. 76.
3 Ślaski, 1969.
4 Piacentini, 2005. Sárközy Péternek köszönöm, hogy felhívta figyelmemet a tanulmányra.
5 Vö. Aarne–Thompson, 1961. 712. sz., Crescentia története.
6 Mussafia, 1865. 663.
7 Wallensköld, 1907. 51.

struktúráját elemző Alekszandr Veszelovszkij[8] a históriát a motívum krisztianizált változatai között tárgyalták – melyekben a hősnő megmenekülését Szűz Mária segítségének köszönheti – mint Szent Vilma (Santa Guglielma) legendájának a legközelebbi rokonát. Piacentini az ő munkáik nyomán megállapította, hogy a história Szent Vilma magyar királyné legendájának hagyománya alapján született, de annak elbeszélésétől több ponton eltér, és a Mária-csodának egy újabb változata. Tanulmányában bő teret szentelt a legenda bemutatásának. (Ehhez kapcsolódva összefoglalta, amit tudni lehet a Como melletti falu, Brunate templomának 15. századi freskóján ábrázolt Szent Vilma tiszteletéről, s utalt arra a 13. században Milánóban élt, s halála után szentként tisztelt Guglielmára is, akinek a követőit, az úgynevezett guglielmitákat – avagy vilhelmitákat – 1300-ban eretnekségért elítélték. Úgy vélte, a Veneto területén elterjedt legendával sem a brunatei kultusz, sem pedig a milánói eretnek szekta nincs összefüggésben.) A sógora által üldözött nő történetének a 12. századtól kezdve dokumentált az a változata, melyben a főhős egy megnevezetlen római császárné, akit Szűz Mária segít. A Mária-csodának ez a példázata egész Európában elterjedt, ennek a hagyományára épül Szent Vilma legendája, melynek legkorábbi kéziratai 14. századiak. Ezek nyomán született a 16. századi nyomtatványból ismert Guglielma lengyel királyné históriája. Piacentini szerint a história anonim szerzője hallomásból ismert, többé-kevésbé történelmi neveket tetszése szerint – csak mintegy kiegészítő kellékként – illesztett a már kész elbeszélő sémába, művével az épületes olvasmányok sorát szaporítva.

Falvay Dávid a Szent Vilma-legendáról szóló cikkeiben[9] foglalkozott a nyomtatvánnyal. Úgy gondolta, hogy a lengyel királyné históriája ugyanazt a történetet tartalmazza, mint Szent Vilma legendája, valamint a római császárné mirákuluma, s úgy vélte, esetleges, hogy a regényes történet hősnője hol mint lengyel királyné, hol mint római császárné, hol pedig mint magyar királyné szerepel benne.

*

Mussafia, Wallensköld és Piacentini publikációi felvázolták a felséges lengyel királyné históriájához vezető szöveghagyomány útját: a sógora által üldözött ártatlan nő archaikus meséje → a római császárné mirákuluma → Szent Vilma legendája → a felséges lengyel királyné históriája. Az alábbiakban a hagyományozás módjáról szeretnék néhány észrevételt tenni: hogyan használta fel és hogyan változtatta meg egy-egy újabb szöveg a hagyományozott motívumot, ezáltal maga is újabb hagyományt teremtve. Arra próbálok magyarázatot találni, hogyan születhetett Szent Vilma legendája nyomán a lengyel királyné históriája.

A motívum történetének mindegyik fázisában számolnunk kell az orális és az írásos hagyományozás együttes alakító szerepével és a különböző variánsok közti kontaminációval. Nem egy-egy írott szöveg közti közvetlen leszármazásól van szó: a história szövegelőzményei anonim, rendkívül elterjedt, sokféle variánsban élő, közismert történetek voltak.

---

8 Wesselofsky, 1866. XIII.

9 Falvay, 2001. 116; Falvay, 2002. 164; Falvay, 2008. 66–67.

Az archaikus mese

Az archaikus mese eredetét egy kozmogónikus mítoszra, illetve ősi szexuális beavatási rítusokra vezetik vissza. A történet alapszerkezete a következő: egy ember eltávozik hazulról, indulása előtt a testvérére bízva javait és feleségét; a testvér megpróbálja elcsábítani a sógornőjét, de visszautasításra talál; bosszúból megvádolja a nőt, akit halálra ítélnek, de megmenekül; egy erdőben bolyong; befogadják egy családba, ahol egy kisgyermek gondozását bízzák rá; a gyermek megölésével vádolják, és ismét halálra ítélik, de újra megmenekül; tengeren utazik; végül kiderül az igazság, a nő, aki természetfeletti képességekre tesz szert, meggyógyítja betegségtől sújtott üldözőit, s férj és feleség újra egyesülnek. A történetnek számtalan változatát ismerjük mind latinul, mind különböző vulgáris nyelveken, elbeszélő rendszere – Avalle szavaival élve – a késő-középkor narratív grammatikájához tartozó motívumot alkot.[10]

A római császárné példázata[11]

A Mária-csoda elbeszélése – példázatokban gyakran tapasztalható módon – egy meghatározott helyhez és egy történeti személyhez kapcsolta (historizálta, lokalizálta) a mesemotívumot. A példázat – jóllehet az elbeszélő hagyomány nyújtotta kész elemeket, toposzokat, motívumokat alkalmaz – megtörtént eseményekről kíván tanúságot tenni. A római császárné példázata feltételezések szerint eredetileg egy meghatározott keresztény császárnéról született, szövegének hagyományozása során azonban elhalványodtak konkrét történeti vonatkozásai.[12] Csak Róma neve őrződött meg belőle, s a hősnő, akinek a neve feledésbe merült, az általunk ismert latin nyelvű szövegekben immár névtelenül szereplő császárnéként jelenik meg, s hasonlóképpen névtelen a történetben szereplő pápa és a császár is (a vulgáris nyelvű kései változatokban olykor a császárné újra – különböző – neveket kapott). A példázatban a hősnő Szűz Mária híve; férje a Szentföldre megy, s visszatértéig a feleségére és a testvérére bízza a birodalom kormányzását; a császárné a szerelmi ostromot kivédendő sógorát egy toronyba zárja, s csak férje visszatértekor engedi szabadon; sógora megvádolja, így a nőt halálra ítélik; az ítélet végrehajtásával megbízott emberek egy erdőbe viszik, s mielőtt megölnék, meg akarják erőszakolni; arra jár egy nagyúr, aki megmenti, s rábízza fia gondozását; a nagyúr testvére beleszeret, s mikor visszautasításra talál, megöli a fiút; a császárnét ismét megvádolják; ítéletének végrehajtását

[10] Veselovskij–Sade, 1977. 22.

[11] Szövegváltozatainak forrásairól Mussafia és Wallensköld idézett művein kívül ld. Poncelet, 1902. 463. sz.; Levi, 1917. CXXIV–CXXVIII, 33–37.; Orazi, 2000. 117–121.; Black, 2003. 20–36, 89–108, 138–166; *The Oxford Cantigas de Santa Maria database:* The Chaste Empress http://csm.mml.ox.ac.uk/index.php?p=poemdata_view&rec=5

[12] A példázatnak egy variánsa Hildegardról, Nagy Károly feleségéről szól (aki férjével járt Rómában). Wallensköld és Stefanovic között vita folyt arról, hogy vajon ez a történet, melyet a kempteni apátság Birck nevű krónikása írt a 15. században, egy olyan orális hagyományon alapult-e, melyben a példázat Hildegard császárnéról szólt, vagy csak a szerző invenciója kapcsolta Nagy Károly feleségét, a kempteni kolostor alapítójának tartott Hildegardot a római császárné történetéhez. Vö. Stefanovic, 1911.; Wallensköld, 1912. 72.

ezúttal tengerészekre bízzák, akik meg akarják erőszakolni, de végül kiteszik egy sziklaszirte; itt álmában megjelenik neki Szűz Mária, akitől egy füvet kap, amivel képes a lepra gyógyítására; arra megy egy zarándokokat szállító hajó, megmenti a császárnét és a szárazföldre viszi, ahol leprásokat gyógyít; felkeresi őt a nagyúr leprás testvére, akit, miután az meggyónja bűnét, meggyógyít; a császárné Rómába megy, ahol a császár és a pápa jelenlétében meggyógyítja leprás sógorát is; felfedi kilétét, férje magához öleli, az egész város ünnepel; egyes variánsokban a császárné nem tér vissza trónjára, hanem rangjáról lemondva leprások gyógyításának szenteli életét.

Az ártatlanul üldözött, s végül elégtételt nyert nő archaikus meséjének elbeszélő motívuma a római császárné történetében módosult: Mária csodatételeinek egyik példázatává vált, s mirákulumgyűjteményekben hagyományozódott. Legrégibb latin variánsai anonimok. Gautier de Coinci 1220 körül írta meg francia verses változatát. Vincent de Beauvais 1250 körül latin prózában dolgozta fel, s beillesztette *Speculum historiale* című művébe. A történet főleg e két népszerű szerző változatai révén terjedt el. Számos népnyelvi fordítása, átdolgozása született versben és prózában egyaránt, közismert elbeszélő-motívummá vált egész Európában.

Szent Vilma (Santa Guglielma) legendája[13]

A Szent Vilma-legenda az archaikus mesemotívumnak ezt a Mária által megsegített uralkodónőről szóló, immár módosult változatát egy meghatározott történeti személyhez, Vilma magyar királynéhoz, s a magyar király és országa keresztény hitre térésének történetéhez kapcsolta (historizálta, lokalizálta). A legenda a Mária-csoda példázatából ismert motívum és egy olyan történeti hagyomány ötvözése révén született, melynek eredetét nem ismerjük.

A legenda szerint a magyar királynak, miután megkeresztelkedett, azt a tanácsot adták, hogy olyan feleséget keressen magának, aki segíti a hit megerősítését az országban. Követei az angol király lányát, Guglielmát választották számára, akivel meg is kötötték nevében a házasságot, s akit aztán a magyar király testvére kísért Magyarországra. Guglielma, akinek a legenda többször is kiemeli bölcsességét és ékesszólását, sokat beszélt frissen megkeresztelkedett férjének az apostolokról, a mártírokról, Jézus szenvedéseiről, aki ennek hatására elhatározta, Jeruzsálembe zarándokol. Országának kormányzását a testvérére és Guglielmára hagyta. A király távollétében a testvére megpróbálta elcsábítani Vilmát, s amikor elutasításra talált, bosszúból a visszatérő király előtt házasságtöréssel vádolva a királynét, elérte, hogy máglyahalálra ítéljék. Szűz Máriának köszönhető csodás megmenekülése után a francia király emberei vadászat közben találtak rá egy erdőben, s a király udvarába került, ahol a királyfi dajkálását bízták rá. Itt az udvar legfőbb méltósága, a *siniscalco* (udvarmester) lett belé szerelmes, s megismétlődött a csábítás, visszautasítás, bosszú, üldöztetés és csodás megmenekülés eseménylánca. Majd egy tengeri út során Guglielma – immár csodatévő képességekkel megáldva – meggyógyította a fejfájásban szenvedő matrózokat, akik ettől kezdve szentként tisztelték, s hozzá illő

[13] Szövegének 19. századi kiadása interneten is hozzáférhető: Ferraro, 1878. 1–67. http://www.archive.org/stream/MN5116ucmf_0/MN5116ucmf_0_djvu.txt (Ferraro tévesen Antonio Bonfadinit tartotta a legenda szerzőjének.)

lakhelyet ajánlottak neki egy kolostorban. Ezután itt gyakorolta gyógyító képességeit. Időközben Isten büntetéseképp a magyar király testvére és a francia király udvarmestere leprás lett. A francia és a magyar király a kolostorhoz utaztak, hogy a szent hírű apácánál gyógyulást keressenek betegeik számára. A kolostor közelében találkoztak egymással, ahol nyolc napot ünnepelve töltöttek együtt (a királytalálkozó elbeszélése kirívóan idegen elem az üldözött nő meséjében, semmiféle funkciója nincs az eredeti motívum szerkezetében), s nagy adományokkal látták el a kolostort, amelyet ily módon gazdaggá tettek. Ezután betegeikkel a csodatévő apáca elé járultak, aki meggyógyította bűnbánó üldözőit, és felfedte kilétét, majd nagy ünneplés közepette férjével visszatért Magyarországra – ahová még a francia király is elkísérte –, s ahol aztán templomokat, kolostorokat, kórházakat épített, hozzájárulva az ország keresztény hitben való megerősödéséhez, s elérte, hogy férje Isten szolgájává és nagy alamizsnaosztóvá váljék.

Egy általunk nem ismert történeti hagyományt követve kerültek a történetbe az uralkodók tetteiről, a királyi udvarokban lejátszódó eseményekről szóló epizódok: a király megkeresztelkedéséről, az új hitnek megfelelően kötött házasságáról, a követek tárgyalásairól, a követek útján való házasságkötésről, a magyar és a francia udvarban folyó igazságszolgáltatásról, a kolostor számára történő birtokadományozásról, a királyok utazásairól és találkozójáról – melyek a római császárné mirákulumában nem szerepeltek. A Mária-csoda példázatának elbeszélő motívuma a legendában módosult: egy szent királyné életrajzává vált, aki segíti férjét és népét az újonnan felvett hit megerősítésében.

A Szent Vilma-legenda szöveghagyományát vizsgálva[14] fény derült arra, hogy a legendabeli Vilma alakjához szentkultusz is kapcsolódott. A legenda nemcsak Veneto területén volt ismert: a legkülönbözőbb szerzetesrendek kolostoraiban, Lombardiában és Toszkánában is legendagyűjteményekbe másolták történetét. Archaikus változatának eddig 21 kéziratos másolata került elő. A vulgáris nyelvű legendával eredetileg együtt hagyományozódott egy latin nyelvű antifóna és ima szövege, melynek egy másolatán megőrizték a másolt szöveg 1301-es dátumát is. E liturgikus szövegek egy már kialakult egyházi kultuszról tanúskodnak, mely eredetének még korábbi időkre kell visszanyúlnia. (Szent Vilma Brunatéban mind a mai napig élő kultusza – Piacentini vélekedésével ellentétben – összefügg a legendabeli Vilma alakjával, és az Észak-Itáliában szélesebb körben elterjedt kultusz kontextusába illeszkedik, jóllehet a szent itteni tisztelete valószínűleg a 16. század folyamán helyi, sajátos elemekkel bővült, módosult.)

A hagiográfiai legenda a história műfajába tartozik – eredetileg a szent ünnepén felolvasandó históriát jelentette –, s noha mesés elemeket is tartalmaz, mindig van topográfiai vagy történeti vonatkozása, egy valóságosan létezett személyhez kapcsolódik.[15] Szent Vilma történetében a névtelen szerző egy hagyományos elbeszélő motívumot történeti események elbeszélésével kapcsolt össze. A Szent Vilma-legenda archaikus változatai jellemző módon a *historia* címet viselik. A legenda hagyományozása során azonban elhalványodtak a legenda konkrét történeti

[14] Kovács, 2007.; Kovács, 2008.; Kovács, 2010.
[15] Delehaye, 1973. 8–11.

vonatkozásai, az általunk ismert olasz nyelvű legendamásolatokban ezeket csak a hősnő Vilma, valamint Magyarország, Anglia és Franciaország neve őrizte meg.[16]

A legendát – melynek feledésbe merült az eredete – későbbi korokban is mint históriát olvasták, s megpróbálták rekonstruálni, milyen történeti személyekhez, eseményekhez kapcsolódhatott. Ezért tüntette fel az egyik Velencében őrzött legenda-másolat első lapján egy kései olvasó a „re d'Ongaria" kifejezés fölött a Stephano nevet, s javította Angliát Saxoniára, királyát pedig Ottóra, úgy gondolván, hogy a legenda a boldoggá avatott Gizelláról, Szent István feleségéről szól, aki valóban segítette Istvánt a térítés munkájában.[17] Hasonló módon „rekonstruálta" a legenda történeti alapját Andrea Ferrari ferences szerzetes, a brunatei templom kurátora 1642-ben Comóban kiadott Szent Vilma-életrajzában, mikor a szöveget egy ismeretlen történeti műből vett bevezetővel látta el: „Az emberi nem megváltásának 795. esztendejében, I. Hadrián pápa uralkodásának 24. és Nagy Károly, a világ császára uralkodásának 28. évében Magyarország királya Theodo néven Jézus Krisztus hitére tért, Telericónak, a bolgárok királyának a példájára, aki Konstantinápolyból megkeresztelkedve tért haza. Rögtön tanácsot tartottak az ország megtartásáról, és úgy határoztak, hogy az újjászületett királynak méltó társat keresnek [...]."[18] – behelyettesítve a legenda kezdő mondatát: „Abban az időben, mikor a magyarok keresztény hitre tértek…". (A továbbiakban Theodo neve többé nem fordul elő Szent Vilma életrajzában, férje csak „magyar király"-ként szerepel, mint a legendában.) Ferrari ezzel a legendában elbeszélt történetet a Nagy Károly korabeli „magyarok" megkeresztelkedésének történeti eseményeire, az angol és a francia (frank) uralkodóra vonatkoztatta. (Ferrari értelmezése a kutatás számára rendkívül csábító – megválaszolásra váró – kérdést vet fel: őrizheti-e a legenda az avar birodalomban élt onogurok – magyarok? törökök? – megkeresztelkedésének emlékét, vagy a történetnek a magyarokra vonatkoztatása pusztán egy valamilyen módon romlott szöveghagyomány eredménye?)

Ferrari a legenda kései olvasójához hasonlóan a magyarok megkeresztelkedésével kapcsolatos bevezető értelmezésével kereste a választ arra, hogy mi a legenda feledésbe merült történeti alapja.

A Szent Vilma-legenda elterjedése Lombardiától Toszkánáig, Comótól Firenzéig dokumentálható, Veneto területén különösen sok kézirata maradt fenn. Milánóban 1529-ben és 1549-ben nyomtatásban is megjelent. Története nyomán a 15. század elején Velencében újabb prózai feldolgozás született, melynek nyolc kéziratos másolatát ismerjük, a 15. század végén pedig Firenzében verses misztériumjátékot írtak a legenda alapján, mely számos kiadást ért meg. Története Észak-Itáliában a 16. század első felében már közismert elbeszélő motívumként élt.

---

[16] A legenda három (egymással összefüggő) másolatában fennmaradt a magyar király városának neve is: Pativole.

[17] Jóllehet történeti ismeretei pontatlanok voltak: Gizella apja nem Ottó szász, hanem II. Henrik bajor herceg volt. (Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, It., V. 68, f. 84r.)

[18] Andrea Ferrari: *Breve relatione della vita di Santa Gulielma figlia del Rè d'Inghilterra, e già moglie del Rè d'Ongaria.* Como, per Nicolò Caprani Stampator Episc. 1642. 10.

A felséges lengyel királyné históriája

A felséges lengyel királyné históriája Szent Vilma legendájának az elbeszélő motívumát egy lengyel királyné személyéhez és egy pogányellenes összefogást célzó budai francia–magyar–lengyel királytalálkozó elbeszéléséhez kapcsolta (historizálta, lokalizálta). A história a Szent Vilma-legenda elbeszélő motívumának és valamilyen történeti hagyománynak az ötvözése révén született.

A felséges lengyel királyné históriájában a Szent Vilma-legendából származó bevezetőt – mely szerint mikor a magyarok keresztény hitre tértek, királyuk azért választotta magának feleségül Guglielmát, az angol király leányát, hogy erényei révén segítse az új hit megerősödését az országban – egy olyan szakasszal helyettesítették, miszerint abban az időben, mikor egy bizonyos „Giovanni" narbonne-i püspök, későbbi „Honorio" pápa keresztény hitre térítette „Lothario" lengyel királyt és népeit, a frissen megkeresztelkedett király „Henrico" angol királynak a lányát, „Gulielmát" vette feleségül. Ezek a nevek – a Gulielmát leszámítva – a történet elbeszélésében a későbbiek során egyszer sem térnek vissza. A neveket tartalmazó bevezetőt a személyneveket egyébként általában nem használó történet elé illesztették (Gulielma férje név nélkül, csak mint „re di Polonia" szerepel, apja pedig mint „re d'Inghilterra"), ahhoz hasonló módon, mint ahogy a Szent Vilma-legenda történeti alapjait rekonstruálni szándékozó Ferrari illesztett egy neveket és évszámot tartalmazó, krónikából vett részletet a legenda elejére.

E bevezető után az elbeszélés kisebb-nagyobb módosításokkal ugyan és röviden előadva, de lényegében a Szent Vilma-legenda eseményeinek menetét követi, az alábbi eltérésekkel.

Közbe van szőve egy-egy más szent legendájából is ismert elbeszélő motívum. Ilyen például, hogy bujdosása során egy szarvastehénnel él együtt évekig az erdőben, mint Sant'Egidio. Mint Santa Eugenia vagy Santa Giuliana, férfiruhába öltözve menekül, egy kolostorban Gulielmo barátként gyógyítja és segíti a rászorulókat, s ugyancsak Santa Eugeniához hasonlóan a nyakába követ kötve, egy folyó sodrába dobva akarják kivégezni – nem máglyán, mint Szent Vilmát.

A francia király udvarában elmarad a gyerekdajkálás és a gyerekgyilkosság epizódja, a hősnőt csak paráznaság vádjával ítélik el. Hiányzik a tengeri utazás is, a fejfájásban szenvedő hajósok meggyógyításának az epizódja, ami Szent Vilma legendájának fontos eleme, a szentet ugyanis mint a fejfájásban szenvedők segítőjét tisztelték.

Meg van nevezve a lengyel király városa: Prága. A francia király városa: Párizs. A kolostor, ahol Gulielma férfiruhába öltözve menedéket talál, Budán, a magyar király városában található, ahová maga a magyar király is gyakran eljár tanácsokat kérni a nagy tiszteletnek örvendő Gulielmo baráttól. Azt, hogy hogyan került a francia és a lengyel király a budai kolostorhoz, a história szerzője egy olyan történelmi esemény elbeszélésével magyarázza, mely új, a történet szerkezetét megváltoztató elem a Szent Vilma-legenda elbeszélő motívumához képest. A história szerint ugyanis ebben az időben „Saladino" szultán, Babilónia királya a keresztények ellen támadt, s a keresztény uralkodók „Odoardo" francia király vezetésével Budán találkozva fogtak össze ellene. Így jelent meg a budai kolostorban egyszerre a francia, a lengyel és a magyar király, ahol aztán lezajlott a meséből már ismert jelenet, melynek során Gulielma meggyógyította betegséggel büntetett üldözőit és felfedte

kilétét. Pontosabban szólva, a históriában csak egyik üldözőjét, a francia király emberét gyógyította meg, miután az nyilvánosan meggyónta vele szemben elkövetett bűnét – a lengyel király testvére ugyanis nem jelent meg a budai kolostorban, mert éppen a királyok budai tartózkodása alatt érkezett a hír, hogy meghalt Lengyelországban. Az ő nyilvános gyónását egy, a halála előtt írt levél helyettesíti, amelyben felfedi az udvar és a király előtt, mit követett el Gulielma ellen.

A história a pogányellenes szövetség méltatásával zárul, amiben Gulielmának is fontos szerep jut: az ő tanácsai révén sikerül a keresztény uralkodók összefogásával felülkerekedni az őket megtámadó pogányok felett. Míg Szent Vilma legendájában a királyné alapvető funkciója a hittérítés, a hit megerősítése volt a frissen megkeresztelkedett magyar király mellett, a lengyel Gulielma históriájában ez a szerep háttérbe szorul, s a történet lezárása két mozzanatot hangsúlyoz: hogy az ő tanácsai révén győzött a keresztény uralkodóknak a mohamedánok elleni szövetsége, s hogy két fiú utódot hagyott maga után.

A história történeti alapjainak felfejtésében a kulcs a Szent Vilma-legenda meséjéhez képest új történeti elemek, főképp a királyné lengyel volta, s a három király budai pogányellenes összefogásának elbeszélése lehet (nem a király keresztény hitre térésének a mozzanata, mert az már a felhasznált elbeszélő motívumnak is része volt).

A história a három király budai találkozását a következőképp adja elő: „…ebben az időben Szaladin szultán, Babilónia ura, aki kiváló uralkodó volt, azt gondolta, hogy hadjáratot indít a keresztény uralkodók ellen. Meghallották ezt a keresztény fejedelmek, és nemcsak a támadást akarták kivédeni, de az ő országaiba készültek betörni, így összegyűjtötték mind az erőiket, és Odoardo francia király irányításával, akit közös megegyezéssel vezetőjüknek választottak, a szultán ellen akartak indulni. A francia király pompás seregekkel indult a hadjáratra, s személyesen éppen Budára jött [ahol Guglielma tartózkodott], ahová szintúgy eljött a lengyel király, hogy ezen a helyen a keresztény világ különböző részeiből való más fejedelmek és urak nagy sokaságával találkozzék…”

Az 1176 és 1193 között uralkodó Szaladin szultán, Egyiptom és Szíria ura a keresztények legfőbb ellensége volt a 12. század végi keresztes hadjáratban. Ślaski emiatt gondolt arra, hogy az epizód erre a keresztes hadjáratra vonatkozhat. Szaladin alakja közismert figura a középkori Itáliában, Dante *Isteni színjáték*ától Boccaccio *Decameron*jáig számos olasz irodalmi műben is szerepel. Alakja a nagylelkű és nemes pogány uralkodó megtestesítőjévé vált az olasz irodalmi hagyományban. Lehet, hogy neve csak ilyen értelemben, toposzként szolgált a keresztények ellen támadó pogányok megjelenítésére. Történeti értelemben vett szerepeltetése mindenesetre anakronisztikus volna az ellene összefogó keresztény uralkodók budai találkozójával kapcsolatban, mivel Buda 1370-ben lett a magyar királyság székhelye, s reprezentatív fővárosnak csak az 1410-es évektől tekinthető, Zsigmond nagyszabású építkezései után. Ettől az időtől kezdve viszont egy pogányellenes szövetség Budán csak az Európában terjeszkedő törökök ellen irányulhatott. (Nem tudni, hogyan került a történetbe Odoardo király neve; a francia király minden más esetben névtelenül szerepel.)

Tekintsük végig, Buda milyen királytalálkozóknak szolgált színhelyül a török hódoltságot megelőzően. 1412-ben ünnepségsorozat színhelye volt, melyet Zsigmond a lengyel király tiszteletére rendezett, s melyen számos német fejede-

lem is megjelent – de ezen francia részvételről nem tudunk, és nem a pogányok elleni összefogás, hanem a lengyel király és a német lovagrend közti konfliktusok elsimítása volt a találkozó célja. 1424-ben itt fogadta Zsigmond VIII. Jóannész Palaiologosz bizánci társcsászárt, akivel a török ellen indítandó háborúról tárgyalt, s ugyanekkor itt vendégeskedett VII. Erik dán, svéd és norvég király is – de ez a találkozó lengyel és francia részvétel nélkül zajlott.

II. Ulászló uralkodása alatt viszont Buda valóban színhelye volt egy megállapodásnak, mely hasonló volt ahhoz a pogányellenes összefogáshoz, amelynek a céljából históriánk elbeszélése szerint itt találkozott a francia, a magyar és a lengyel király. 1500. július 14-én XII. Lajos francia király kezdeményezésére – ugyan nem személyes részvételével, hanem csak követei révén – itt kötöttek szövetséget a francia, a magyar és a lengyel királyság között, mely szövetség fő feladatául a kereszténységnek a törökök ellen való megoltalmazását jelölte ki. 1501. május 12-én az említett három ország mellett immár a pápa, Velence és Spanyolország képviselőivel együtt újabb egyezményt írtak alá arról, hogy egyesült erővel megtámadják a törököket. A szövetségkötésnek, melyet Budán hetekig tartó látványos külsőségek is kísértek, nagy visszhangja volt egész Európában.[19] A szövetség megpecsételéséül XII. Lajos házasságot javasolt egy rokona és II. Ulászló között. Így került sor Franciaországban 1502 áprilisában a szövetségi szerződés ratifikálását követően a magyar király követei révén az Anne de Foix francia hercegnővel való házasságkötésre, akit apjának angol grófi titulusa után Candale-i Annának is neveztek.[20] Anna, immár mint magyar királyné 1502 nyarán indult férjéhez, és díszes francia és magyar kísérettel – sőt, egy darabig az Itáliába tartó francia királlyal együtt – utazott Piemonton, Lombardián át, majd a Velencei Köztársaság területén. Útja során mindenhol pompával és ünnepségek sorozatával fogadták, különösen Velencében, ahol három hétig időzött a város vendégeként.[21] Anna a francia királyi udvarban nevelkedett, művelt volt, latinul is tudott. A korabeli források okos nőként írnak róla, aki jótékonyan befolyásolta férjét gazdasági és politikai ügyekben, beleszólt diplomáciai kérdésekbe, szerepe volt a Velencével szembeni adósságok rendezésében, és ő volt a kezdeményezője a Habsburgokkal való dinasztikus kapcsolat megteremtésének. 1503-ban született lánya, Anna, Habsburg Ferdinánd leendő felesége, s 1506-ban fia, a szerencsétlen sorsú II. Lajos, akinek születése után nem sokkal gyermekágyi lázban halt meg.

Szent Vilma magyar királyné legendájának a meséje feltehetően az ő személyére vonatkozó történeti hagyománnyal keveredett össze a lengyel királyné históriájában.

Hogy a legendabeli magyar királyné a históriában lengyellé változott, minden bizonnyal azzal áll összefüggésben, hogy Anna férje, II. Ulászló, Csehország és Magyarország királya a lengyel Jagelló-házból származott, ezért őt lengyel királynak is tarthatták. Példával szolgálhat erre Pierre Choque – aki elkísérte

---

[19] Német visszhangjáról ld. Borsa, 1985.

[20] Ld. róla bővebben Wenzel, 1877. 727–757, 816–840; Kropf, 1895.; Birkás, 1948.

[21] Anna Észak-Itálián és Dalmácián át vezető útjáról, valamint Matthaeus Andronicus-nak az érkezése alkalmából Velencében kinyomtatott művéről lásd BANFI, 1938. Vö. APPONYI, 1903. 63. A mű kiadása: JUHÁSZ, 1933. Apponyi, Juhász és Banfi a mű Budapesten őrzött példányát unicumnak tartották, azóta számos példánya ismeretes, lásd az ICCU katalógusában: http://www.sbn.it/opacsbn/opac/iccu/base.jsp

Anna királynét a francia udvarból Budára, és beszámolót írt utazásáról és esküvőjéről –, aki Annát lengyel királynénak is titulálja: „princesse Madame Anne de Fouex, royne de Hongrye, de Bohesme et de Pollogne".[22] A cseh királyi cím pedig arra ad magyarázatot, hogy a história szerint miért Prága az a város, ahol a lengyel királyné élt. Anna királyné ugyan soha nem járt Prágában, mindig Budán tartózkodott, de létezett olyan hagyomány, mely azt tartotta róla, hogy Prágában szült, s mint cseh királyné van megfestve a Szent Vitus-székesegyházban.[23]

A Szent Vilma-legenda elbeszélő motívumának az az epizódja, melyben a hősnő gyónásra bírja, majd meggyógyítja mindkét üldözőjét, a históriában úgy módosult, hogy Gulielma leprás sógora nem jelent meg Gulielma előtt, csak halálhíre érkezett Budára a lengyel királyhoz. Ez a mesemotívumtól idegen megoldás azt a gyanút kelti, hogy az epizód a históriában valamilyen történeti hagyomány nyomán alakult át. Ki tudja, nem függ-e össze II. Ulászló öccsének, János Albertnek 1501. június 17-i halálával, ami éppen a törökellenes támadás közös budai haditervének megszületése körüli időben következett be. Az Annára vonatkozó történeti hagyomány magyarázhatja a históriát lezáró másik két olyan mozzanatot is, mely eltér a mesemotívumtól: hogy az ő tanácsai révén győztek a keresztények a muzulmánok fölött, s hogy maga után két fiúgyermeket hagyva halt meg. Velencében Annának a magyar királlyal kötött házasságát egyértelműen a francia és a magyar király vezetése alatt létrejött törökellenes keresztény összefogás jelképének tekintették. A Velencébe érkező Annát a köztársaság nevében fogadó Angelo Gabriele beszédében a királyné sok kiváló tulajdonságának felsorolása mellett azt hangsúlyozza, hogy Annának a pogányellenes keresztény szövetségben betöltött szerepe Istentől elrendelt hivatása.[24] Megjegyzem még, hogy a históriában a lengyel királyné mind a címben, mind a szövegben a „serenissima" (felséges) jelzővel szerepel, a francia király pedig „cristianissimo"-nak (legkeresztényibbnek) van titulálva. Ezek a kifejezések a Szent Vilma-legendában nem fordulnak elő, még a kései Andrea Bon bencés apát által a 15. században írt feldolgozásban sem – a Candale-i Annáról szóló forrásokban ellenben Annára, illetve XII. Lajosra vonatkozóan ezeknek a jelzőknek a használata általános. Anna úgy halt meg, a históriabeli királynéhoz hasonlóan, hogy két gyermeket hagyott maga után – igaz, egyikük lány volt –, köztük a régen várt fiúutódot, aminek a jelentőségét növelte, hogy II. Ulászlónak korábbi feleségeitől nem született fia.

Anna királyné személyének a legendabeli Szent Vilmával való azonosításához hozzájárulhatott, hogy angol származásúnak tartották;[25] hogy okos, a férjét politikai ügyekben befolyásoló királyné hírében állt; hogy korábban a francia udvar-

---

[22] Le Roux de Lincy, 1861. 166.

[23] Litoměřicei oltárkép festőjétől 1509-ből.

[24] *Libellus hospitalis munificentiae venetorum in excipienda Anna regina hungarica per Angelum Chabrielem compositus.* Venetiis per Bernardinum Venetum De Vitalibus. 1502.

[25] Ahhoz az elképzeléshez, hogy Anna angol hercegnő, hozzájárult egyrészt az apja után viselt, immár tényleges földbirtokokat nem, csak puszta címet jelentő angol Candale-i név, másrészt anyjának angol rokonsága. Pierre Choque-nak Anna esküvőjéről írt beszámolójában olvashatjuk, hogy a magyarok Anna Székesfehérvárra érkezésekor tudakozódtak tőle angol rokonsága felől. Később Richard Pole angol trónkövetelő, Anna rokona lévén, a magyar királyi udvarban talált évekig menedékre. Jellemző, hogy mikor VII. Henrik angol király követei Miksa császárnál jártak, a császár velük Annáról mint angol lányról beszélt, akinek, azt hitte, uradalmai Angliában vannak, s a követek világosították fel, hogy nem angol, csak ősei voltak azok, akik valamikor Angliából menekültek Franciaországba. Vö. Kropf, 1895. 693.

ban élt; s hogy francia és magyar urak kíséretével (sőt, a francia királlyal), nagy ünneplés közepette utazott végig Lombardián és Venetón – épp azokon a területeken, ahol Szent Vilma legendájának ismerete a leginkább dokumentált.

Feltehetőleg a már „ellengyelesített" történethez igazítva illesztették a nagyobb hitelesség kedvéért az elbeszélés elé a neveket tartalmazó bevezetőt, valamilyen történeti forrás alapján, mely a Lengyelország vidékén („nelle parti di Polonia") lezajlott hittérítésről szólt – a lengyel királyra alkalmazva a Szent Vilma-legenda kezdetét, mely a magyar király és népe keresztény hitre térésről szólt.

*

Az anonim ponyvanyomtatvány az orális és az írott kultúra határterületén született. Közismert elbeszélő motívumok és történeti események elmesélése keveredik a szövegében. A mű szövegelőzményeinek és hagyományozásuk módjának ismeretében úgy tűnik, hogy a benne megjelenő történeti elemek nem véletlenszerűen vagy a névtelen szerző önkénye szerint kerültek a műbe, hanem egy konkrét, valóságos királyné történetének az elbeszélése okán. A história, elhomályosult és torzult formában ugyan, de történelmi események emlékét őrzi.

A nyomtatvány címlapján látható metszet egy fátylat viselő apácát ábrázol, feje fölött glóriával, mögötte apácák állnak, előtte pedig egy király és egy királyné térdepel a kíséretével. A király egy könyvet nyújt át a szentnek. A kép némileg hasonlít a história zárójelenetére, ahol azonban a hősnő szerzetesnek öltözve jelenik meg, s mögötte szerzeteseknek, előtte pedig három királynak kellene állnia. A metszet eredetileg nyilván valamilyen más nyomtatványhoz készült. (Az sincs kizárva, hogy korábban Szent Vilma legendájának egy kiadását illusztrálta, amelyben Vilma szent apácaként szerepel.) A ponyvanyomtatványok történetében számos hasonló példát ismerünk a metszetek újra és újra történő hasznosítására, aminek a következtében az illusztráció nem pontosan illik a nyomtatvány szövegéhez. A metszet keretének a töredezettsége arra utal, hogy a nyomtatáshoz alkalmazott dúc elhasználódott, ami megerősíti a feltételezést, hogy ebben az esetben is egy másodlagosan felhasznált illusztrációról van szó.

*

A nyomtatvány szövegének átírásában a modern helyesírás gyakorlatát követtem a kis- és nagybetűk használata, az egybe- illetve különírás, az ékezetek és a központozás tekintetében. Megkülönböztettem egymástól az *u*-t és a *v*-t. A latinos írásmódot követő *-ti-* betűkapcsolatot *-zi-*re írtam át. A *h*-t a mai gyakorlatnak megfelelően használtam, kivéve a tulajdonneveket, amelyeknek megőriztem az eredeti írásmódját. Jelölés nélkül oldottam fel a szokásos rövidítéseket és javítottam a sajtóhibákat.

La istoria della serenissima regina di Polonia, la quale due volte iniquamente fu mandata nelle silve ad uccidere, dove molti anni passendosi d'erbe al fine nel cospetto de tre gran re fu riconosciuta, e ritornò col marito consolata

Comincia la istoria della serenissima Gulielma regina di Polonia

Nelli tempi che Giovanne episcopo narbonense, che fu dopoi papa Honorio primo, essendo nelle parti di Polonia a predicare il Verbo de Iddio, aveva convertito e redutto alla santa fede cristiana Lothario re di quella provincia e tutti i suoi popoli, se ritrovò Henrico re d'Inghilterra avere una unica figliuola piena di tanta beltà e virtù, che la sua fama era con admiribil suo splendore sparsa per tutta la Europa, la quale pervenendo alle orecchie del prefato re di Polonia, et intendendo essa essere appresso le sue altre virtù bonissima cristiana, per duoi suoi solenni ambasciatori la mandò a richiedere al re d'Inghilterra per moglie. La qual cosa il prefato re intendendo, fu assai allegro di tal parentado. E così facendolo intendere alla figliuola, lei recusava, dicendo che aveva disposto non volere altrimente alcuno marito, perché così vergine e pura voleva restare al servizio d'Iddio. Onde il padre di questo ne fu dolente assai. Cominciò a persuadere alla figliuola per rimuoverla da tale oppenione, dicendo: „Cara figliuola mia, quando pensassi servire a Iddio con questo, sarebbe errore il tuo, perché io non tengo, come sai, alcuno altro figliuolo a cui doppo la morte mia io mi possi rallegrare che gli abbia a pervenire il mio regno, se non a te e a tuoi descendenti legittimi figliuoli, dove restando a questo modo, morirebbe io e moriresti ancor tu senza alcun frutto del nostro sangue, e restarà in mane il nostro amplo stato a gente strana. Ma se piglierai questo marito, con maggior forza servirai a Iddio, e a sua maiestà sarai più grata, avendo con la sua bocca ordinato il santo matrimonio et esposto il crescere et il moltiplicare la generazione umana. Oltra che, andando ora la tua persona in quel regno di Polonia che è nuovamente condutto alla santa fede cristiana, venne ad avere bisogno di persona che li sappia sustenere e confirmare a questa buona opinione, e la tua virtù è tal, che con facilità arai via di refirmare il re tuo marito e similmente tutti i popoli delli stati suoi, per la qual cosa tanto piacerai allo onnipotente Iddio, che con niuno altro maggior servizio più li potresti servire." Dil che la figliuola finalmente fu contenta et ubediente al padre, e così in quel luoco dalli predetti ambasciatori fu sposata, a nome del suo re, la valorosa Gulielma, così essa per nome chiamata, la quale il padre facendola accompagnare da molti de suoi baroni e altri tanti gentiluomini, la mandò solennemente al suo marito, il quale con onoratissima compagnia la venne a incontrare, raccogliendola con quei debiti modi e solenni modi che si conveniva a una tal donna.

Ora la prefata Gulielma essendo con il suo marito, cominciò a seguire in tal modo, che in poco tempo ne acquistò mirabilmente la grazia di sua maestà e generalmente de tutti i populi suoi, sempre usando modi grandi a confirmarli alla vera legge de Iddio nuovamente presa, di sorte che quel marito era tanto consolato di tal donna, che li pareva essere nel mondo felice. La quale perseverando con tali modi e con tali sue salutifere parole, se inanimò in guisa quel marito che omninamente si dispose volere vedere il santissimo sepolcro di Christo. E così posto a ordine, e dato conveniente recapito a tutte le cose sue, accompagnato d'alcuni de suoi baroni in peregrinaggio, se inviò al suo santissimo viaggio, lasciando

Gulielma sua consorte insieme con un suo fratello al guberno del suo regno, la qual con questo suo cognato cominciò a gubernare e reggere questi popoli con tanta industria e virtù, che tutti universalmente contentissimi li portavano una sviscerata servitù e uno cordialissimo amore. E così perseverando onestamente, avenne che'l diavolo inimico del'umana generazione avendo invidia della tanta bontà di Gulielma e del tanto suo buon nome, si volse ingegnare de intrameschiare questi soi beni delli suoi dolorosi veneni. Per il che cominciò a stimolar il cognato de inonesto e fuocoso amore di costei, di sorte, che ritrovandosi tutto infiammato e ardente, non poteva ritrovare bene se non tanto quanto era il suo disonesto pensamento alla cognata, la quale vedendo la grande bontà e quella gran virtù sua, non sapea da sé istesso eleggerne, né pensarne alcuno suo buon partito, ma pur finalmente sospinto dallo impatiente fuoco, un giorno parendoli avere commodo, li scoperse il suo amore, supplicandola ad avere pietà delle sue pene. E con questo volendoli gettare le braccia al collo, essa non lo consentì, anzi da valorosa come era, se ingegnò con amorevole e conveniente parole removerlo da tal opinione, suadendolo a non se lassare vincere dalle inique molestie dello inimico della umana gente, e con questo se li levò denanzi. Però esso essendo continuo più stimulato, non cessava di molestare sempre la buona donna, la quale finalmente venne a gran dissensione con lui. E di questo ne nacque rumore con alcuni altri casi non legittimi, dalli quali in summa costui vedendosi sprezzato e recusato talmente pensando al suo doloroso caso, cominciò forte a dubitare di sé alla venuta del fratello. E con questo pensamento rivolgendo lo amore suo tutto in odio verso Gulielma, gli ordinava nella sua mente insidie crudele.

Ma eccote che già il re avendo il suo santissimo viaggio felicemente fornito, ritornava allegro per rivedere la sua amantissima e desideratissima consorte. Et essendo gionto ad uno suo luoco vicino quatro giornate da Phraga città dove lei era, li mandò a sua consolazione incontinente sue littere, e similmente al fratello, dicendo che per alcun giorno aveva disposto restare lì per riposarsi, e puoi che subito ne verrebbe ad essa. La qual cosa sentendo Gulielma ne fu consolatissima, et il fratello dolentissimo, dubitando della disgrazia del re contra la sua persona. Ma pur adiutato dalle iniquità, montò a cavallo, e andò a incontrare il prefato re suo fratello. I quali condolendosi insieme con fraternal amore e con amorevolezze et accoglienze, il re gli domandò nuova della sua consorte. Al quale esso non gli respondendo, dimostrò intrare in altro proposito, quando il re, avendo firmissimo l'animo alla sua dolcissima moglie, di nuovo dimandando di lei, allora che 'l fratello, gittando un gran sospiro, in questa forma li rispose:

"Fratello carissimo, è certo che la prima volta che mi domandasti, io te intesi benissimo, ma dolendomi di convenirti dare risposta dolorosa, mi tacqui." A cui il re già nel suo cuore gravemente percosso, rispose: "Ahimè, perché è forsi morta?" "Non è morta – replicò costui – che se morta fusse già longo tempo, assai meglio saria per l'onore della corona tua. E perché abbi notizia del tutto, e poiché io son sforciato a dirte, io ti dico che costei è donna iniqua e di pessima vita, e non degna d'un tal marito par tuo, perché senza rispetto della regal dignità della tua corona e del tuo sacrato letto, ha corrotto e maculato con un villissimo servo della nostra corte, il quale con li propri occhi mei l'ho ritrovato con seco, il qual servo io l'ho castigato e fatto castigare con quello modo crudele che ha meritato la sua temeraria prosunzione. Ma di lei, essendo tua consorte, io non ho saputo disponere

quello che io me n'avesse a fare. Tu sei ora tornato con la Iddio grazia sano, a te sta ora a disponere et a provedere, sì come a te pare."

Il meschino re udita la pessima nuova che non espettava, restò oltra modo doloroso e scontento, e pensando quello che dovesse fare, aiutato dalli rei consili del fratello, deliberò di non la volere più vedere. E con lettere subito avisorno il gubernatore di Phraga che incontinente posta costei in mane de dui uomini, la mandasse per cauto modo ad alcuna silva, et ivi la facesse miseramente uccidere. Il qual commandamento recevuto il gubernatore, ancora che li dolesse, andò a quella ora che era mezzanotte con alcuni de suoi a ritrovare la donna nel letto, al quale dicendoli che subito se levasse, perché il re l'aveva mandato a domandare che andasse a lui, la donna cominciò a tremare, dubitando in ogni modo di uno qualche strano caso per causa dello iniquo cognato. Et essendo stimolata e sollicitata da questi, fu necessario che se levasse, e così posta sopra un cavallo a quella ora tenebrosa fu mandata fuora della città accompagnata da duoi uomini della corte del gubernatore, con commissione che in una silva l'avessino ad uccidere. Li quali parlando con la donna che tuttavia piangeva, venendoli pietà, li rincresceva d'avere contra di lei a fare un tal officio, e tanto maggiormente, che era la donna, come fu detto prima, da tutti quelli popoli generalmente amata. Onde riguardandosi l'uno e l'altro in faccia, e parlando insieme, vedendo di non potere fare altramente, conducendola ad un certo loro commodo luoco, li disseno talmente:

"Madonna, a noi incresce d'avere per commandamento dal nostro re, vostro marito ad incrudelire contra la vostra persona, ma sappiate che quivi per le nostre mani vi convien morire, e però disponete come vi appare del'anima vostra con Dio, che noi non possiamo mancare, come sapete, a tal commissione."

Udendo la misera donna tal parole, incontinente fu tutta spaventata, e forte piangendo se ricommandava con le braccia in croce a costoro, dicendo: "Deh, cari fratelli, non vogliate divenire micidiali de chi mai non vi offese, e macularvi del mio sangue innocente, che Dio mi è buon testimonio, che mai io non commessi cosa che potesse essere offesa alla persona, né al'onore della corona del mio carissimo marito, perché io abbia meritato essere con tal modo morta. E però abbiate pietà di questa meschina donna, condutta per la iniquità de altrui a domandarvi in tanta sua calamità, per misericordia e per iustizia, il scampo della sua misera vita." Furono queste parole di tanta efficacia appresso di questi, che già erano prima dolenti d'avere a fare tal officio, che condutti pietosi e lacrimosi con lei dicieno: "A noi, Madona, non è cosa che non operassimo per il camparvi questa morte, la quale senza dubbio pensamo essere, come dicete, processa da iniquità d'altrui, ma come si potesse essere poi il rimedio della nostra salute, non lo sapiam conoscere." A quali la donna rispondendo diceva, tuttavia con le lacrime grosse agli occhi: "A questo si potrà trovar riparo, pigliando voi tutti li panni mei con i quali potrete dire d'avere il maleficio commesso, e voi donandomi alcuni de vostri vestimenti, mi vestirò da uomo, e andarò in luoco e in parte che mai più non si sentirà nova di me in questo paese. Alla qual cosa accordati, questi furono contenti, e così levandogli e suoi panni di donna e dandogli alcuni grossi de suoi, con le lacrime la lassorono recommandandola a Iddio.

La meschina Gulielma quivi in tal calamità restata, postosi quelli panni tristi da uomo intorno, e tagliati i suoi capelli, sempre dirottamente la sua disaventura

piangendo, non sapendo da sé istessa quello che si avesse a ffare, né a qual parte si avesse a rivolgere, ricommandandosi continuo alla gloriosa regina del cielo, era in quella gran campagna posta dolentissima a sedere, dove piata[26] da un grave sonno, si adormentò. E dormendo li pareva in visione vedere una bellissima donna d'oro incoronata e tutta di bianchi vestimenti vestita, la quale appressandosi per le tenere erbette di quel luoco alla sua persona, li pareva molto essere confortata da questa, dicendoli: "Levate Gulielma mia, e cammina alla banda destra, che li tuoi preghi toccanti le nostre orecchie nel cielo daranno finalmente legittimo rimedio a tuoi cordogli."

E così la misera donna svegliandosi, confortata assai di questa visione, levandosi si misse a caminare alla destra mane, dove da lontano vedendo venire alcuni animali che erano duoi lupi, si ascose dolorosa drieto a un sasso vicino, dal quale luoco passandoli questi lupi, sì come a Dio piacque, non la videno. Et ivi stando paurosa non sapendosi fare ardita di levare per tema di questi lupi, fu sopragionta ad improviso da uno vecchio peregrino francese, il quale con la sua donna venendo da Roma, andavano a sua casa, con i quali questa poverina parlando, che sapea la lingua, li pregò della sua compagnia, manifestandoli essere donna. Et essi accettandola volentieri, et adiutata da una trista guarnaccia di quella povera vecchia, di novo se revestite da donna, e insieme ne passorono in Francia, dove un giorno essendo gionti ad una gran campagna, se videno venire allo incontro una moltitudine de soldati, delli quali i peregrini dubitando de alcuna cosa di costei per essere giovene, la consigliorono ascondersi ivi a una grotta che aveano vista vicina, nella quale essa entrando et aspettando infino a notte li suoi compagni, mai più non ne sentite novella, né vide altri, eccetto una cervetta, che essendo solita a loggiare a quella grotta la notte, ritornando e ritrovando questa donna, gli andava incontra. Per il che ella paurosa e piangendo le sue tante calamità fuggiva, alor che quello animale sequendola parea che se ingegnasse a farli vezzi licandola amorevolmente. Onde la donna preso a poco a poco animo, essendo già la notte scura, ritornò alla grotta, et ivi stette dormendo infino alla mattina, da quella cervetta continuo accompagnata. E così il giorno gionto, non sapendo la donna dove se andasse avendo la sua compagnia perduta, e ritrovandosi appresso una chiarissima fontana, pensò di volere restare in quello luoco insino che Iddio li mandasse altra ventura, non si assicurando de andare vestita da donna in parte alcuna. E così duoi anni integri stette ivi senza vedere mai più creatura, vivendo de radice e sugo di erbe et acqua della sopradetta fontana, accompagnata di continuo dalla cervetta, la quale ogni giorno andava a pascere fuora, e la notte ritornava alla sua grotta.

Advenne in questo tempo che un giorno il re di Francia con la regina si ritrovarono a caccia in quel luogo, dove le sue gente con li cani stendendosi verso quella parte della grotta predetta, al naso della cerva corseno a quel luoco là, ove ritrovando la donna che aveva sembianza piutosto di fiera salvatica che di creatura umana, fortemente li cominciorono a bagliare. Ma lei defendendosi con un piccolo bastone e con una poca possenza gli arebbono fatto dispiacere, se non che sopragionta dalle gente li cacciorono. E lei vedendo tutta scapigliata e rabufata et arida e macra e strasiata e secca, non furono senza admirazione grandissima, dalla quale in fine non ne potendo cavare se non pianti e singulti, subito per cosa

[26] [az eredetiben: *viata*]

grande lo feceno intendere al re et alla regina, che gli erano vicini. Li quali tutti correndo ivi, non senza admirazione videno il mirando spettacolo della figura di quella donna tutta, come è detto, stracciata e nuda, macrissima e pilosa, e con l'ongie longhe, e giovene ben proporzionata. Volseno sapere che fusse, e quello che ivi facesse. La quale gli disse essere donna di Polonia che con quelli tali peregrini francesi era condutta in quel luoco, raccontando tutto il successo, e sì come di poi la sua perdita era in quel luoco restata già tanto tempo smarrita. La qual cosa ne pose grandissima pietà al re et alla regina, et a tutte le altre madamme che erano con seco, pregandola che volesse andare con loro, che non mancarebbono di farli ogni a piacere. Ma essa recusando dicea avere disposto la sua vita in quel luoco finire e fare penitenza delli suoi peccati. Il che la regina non volendolo patire, tutta volta la confortava dicendogli che per tutto si può fare penitenza e piacere a Dio. E fatto venire cibi delicati, sì come quasi per forza la feceno mangiare, et alla fine tutte le donne persuadendola la feceno acconsentire de andare con seco, dove giungendo in Parigi, e rivestita dalla regina, volse che servisse alla sua camera, la quale come Gulielma fu in quel luoco e che non patite della sua persona, in breve tempo rivenne piena di tutta beltà, accompagnata delle sue virtù e del suo valore, che per tutta quella corte ne era con sue grandissime lode il suo nome sparso, di sorte, che il gran maniscalco del re in processo di tempo se inamorò fieramente di costei, et in tal guisa, che ne pativa grandissima passione. Il quale considerando alla vita onesta di Gulielma, li parea che fusse impossibile il poterla tentare securamente per inamorata, et anche a pigliarla per moglie non li parea conveniente, sapendosi dove era venuta, ma finalmente non potendo per altro modo sminuire le sue pene, pensò volendoli acquietare di pigliarla per moglie. E così esso proprio fatto il tutto manifesto alla regina, la supplicò che gli concedesse Gulielma per sua sposa. La quale cosa sentendo la regina, per amore di essa Gulielma che singularmente amava, essendo stata servita da lei ormai appresso a dui anni, pensò contentare il maniscalco, e fare beneficio ancora alla giovane in merito del suo buon servizio e della sua mirabil virtù. E così fattola chiamare, li notificò che desiderando di gratificarla e dimostrarli quanto gli portasse d'amore, avea disposta accompagnarla e maritarla al gran maniscalco del re, qual era uno de più nobili baroni, e de più valorosi gioveni che fusse in tutto il reame di Francia.

Alla quale Gulielma ringraziando la regina del bonissimo animo, recusando la pregò che non la volesse astrengere a questo, perché l'animo suo totalmente era disposta stare senza marito. La qual regina, parendoli di farli un grandissimo piacere e dono, fu molto adirata di tal risposta, e l'ebbe a male, replicandoli: "Come poi tu pensare di recusare il gran maniscalco, qual è de principali baroni del nostro regno e giovene tanto valoroso, che non è donna in tutta la cristianità, per figliola de grand'uomo che sia, che lo recusasse, e tu sì come pazza ardisci a negarlo?" Alla quale, in summa, ritrovandola continuo con questa risposta, la lassò, facendo intendere il tutto al gran maniscalco, lo risolse che non gli pensasse altrimente, per la qual cosa ne restò tanto turbato e scontento che tutto l'amor suo rivolse in odio crudele. E pensando di farli dispiacere e vendicarsi per vedersi recusare talmente, parendoli una vil feminella, se ingegnò de lì a certi tempi di mettere uno suo e minimo servo in la camera sua di notte ascoso, il quale di poi fingendo di uscirne con rispetto et averne cavato di lei pieno il suo desiderio, il maniscalco che stava alla posta, dimostrò di vederlo, e cominciòne a far rumo-

re per tutta la casa, dimostrando questa cosa alla regina et ad ognuno. Il quale uomo preso, sì come l'ordine che gli avea dato il maniscalco, dimostravasi come pauroso esser stato con costei voluntariamente, per la qual cosa Gulielma che era innocente, sì come quella che non l'avea sentito né visto, se non in la furia di quel rumore, quantunque si volesse dicendo la verità escusare, non gli fu creduto. Anzi andando alle orecchie del re e di tutta la corte, ebbeno Gulielma per pazza, e sì come si dice vulgarmente per una furfanta, e già la regina avendoli preso piutosto odio che altramente, deliberorno di castigarla sì come femina impudica e di mala sorte, che avesse avuto ardimento in sua casa senza altro rispetto commettere un tal errore. E così la feceno mettere in mane di dui suoi uomini, sì come al modo de prima, gli mandorono con commissione, che fuora della città ad una gran fiumara vicina, mettendoli un gran sasso al collo, la dovesseno profundare dentro.

Li quali uomini concludendo la donna a questa calamità e parlando con seco, per volontà d'Iddio, fatti sì come gli altri, del suo dirotto pianto pietosi, pensorono lassarla andare con la vita, e sì come avevano essequito li primi, tolti li panni di lei e datoli delli suoi da uomo, la lassorno, e ritornando dissero avere l'opera crudele commessa essequita.

La dolorosa Gulielma un'altra volta ricondutta per bersaglio della fortuna, scontenta quanto si può dire, essendo in quel loco sola, si buttò ingenocchioni in terra, et alzando il viso pieno d'amarissime lacrime al cielo, in questo modo facea orazione:

"O singularissima regina, parimente di cieli e della terra unica luce, se tu ad alcun priego te inclini, a me le tue pietose orecchie et occhi porgendo risguarda, e per la potenzia de tuoi celestiali regni e della tua larga misericordia, li tuoi divini favori in tanti miei estremi cordogli mi sian prestati, a tal che, se non finirli, almeno io possi essere atta a poterli sostenere. E diffendendo l'onestà del corpo mio per queste aspre campagne e luochi non conosciuti, quando a te piacerà, mi sia concesso la quiete e la fine della mia longa guerra, insieme con la divina grazia della tua celeste deità, e parimente quella del tuo onnipotentissimo figliuolo. Ahi, Vergine gloriosa, ahi, pietosa Signora, veramente qualunque in te persevera, io il so, che a longo andare non può perire. Ecco adunque la tua minima serva, che dinanzi a tuoi piedi della tua celestial grazia, confidandosi nelle dolce braccia della tua misricordia tutta si rimette."

Avea finite le sue parole, quando sopra essa vedendo un risplendente vampo nell'aere, li die manifesto segno che le sue parole fusseno essaudite. Allor che alquanto consolata, levandosi e facendo come meglio potea, buon animo per quella foreste campagna, se inviò a caminare. La quale essendo vestita da uomo e de panni villi, tingendosi e rabuffandosi la faccia, non così dubitava come avea fatto essendo vestita da donna. E così con questo abito sequendo moltissime giornate con grandissimi disagi, tanto andò che si condusse appresso a Buda d'Ungharia, dove ritrovando un frate vechiarello con un suo asinello che andava la elemosina cercando, mettendosi con seco, capitorno a Buda al suo convento insieme, dove referendo il vechiarello all'abbate che costui l'avea aiutato racogliendo per le ville la elemosina, lo suadea che vedesse di retenirlo per fare servizi nel convento, per il che l'abbate rispose che si vedesse, e che volendo restare a servire, fusse ritenuto, e anche volendosi far frate, li fusse dato un'abito, la qual cosa fu fatta. Restando lì Gulielma al servizio del convento per frate converso, dove essercendosi a servire a

Iddio et al servizio de frati, in poco tempo ne acquistò la grazia universal de tutti li frati, sollicitando una gran santimonia, era tenuto da tutti per omo grande e piacente assai nel cospetto d'Iddio, di sorte, che da tutti era solennemente onorato. E così seguendo accrebbe la sua fama non solamente per tutta Buda, ma etiam per tutta l'Ungharia e d'altre parti vicine, di modo che persone infinite li concorreano per sue necessità, alli quali soccorrendo, e de consulti e d'orazioni consolava per diversi modi ogni creatura, fra i quali era usato il re proprio d'Ungharia alcuna volta visitarlo con gran riverenzia e, consultandosi con esso, cavarne spesso de massimi profitti.

Ora accascò che in questi tempi il Saladino soldano, re di Babilonia, qual fu valentissimo principe, pensò di voler fare impresa contra cristiani, la qual cosa sentendo tutti i principi de cristianità, e volendo non solamente oviarli, ma ancora cercare di entrare a soi regni, congregorono tutti insieme le forze loro, e sotto il guberno di Odoardo re di Francia, qual de commune concordia elesseno per capo, volseno andar contro il soldano. Il quale re venendo con bellissimi esserciti a detta impresa, vennne proprio a passare con la sua persona a Buda, dove venne similmente il re di Polonia ad incontrarsi in quel medemo luoco con quantità d'altri principi et altri gran signori de diverse parti della cristianità, la qual cosa molto fu grata a Gulielma, sì per il desiderio che avea di vedere il marito, e sì per stare con pensamento di potere per aventura uscire delle sue pene. E questo la gloriosa regina del cielo che col divin braccio del suo figliolo sempre l'avea sustentata, li porse occasione legittima di metter ormai fine alla sua guerra. Era col re di Francia il maniscalco suo, il quale assalito per la strada d'una gran infirmità di lepra, giongendo a Buda, se ritrovò tutto da capo a piedi leproso, in modo che non potea movere le membra della sua persona, gridando continuo della doglia, se ritrovava disperato. Et il re cristianissimo, che molto l'amava per essere giovene valoroso, assai della sua infirmità sconsolato, e mentre che in tal dolore proseguiva sempre con maggiore dispiacere, essendo, come è detto, la fama della santità di frate Guglielmo per tutto divulgata, il maniscaclo deliberò di farsi portare alla sua cella per parlare con lui, e cercare rimedo per mezzo della sua bontà, e qualche conforto alla sua scontentezza. E così condutto dinanzi del suo cospetto, esso già non conobbe la donna, ma la donna conobbe ben lui. Umilmente essendo da lei raccolto, parlavano insieme, domandando el maniscalco aiuto alle sue orazioni, la donna rispondendo e confortando della misericordia d'Iddio, li dicea: "Iddio non vi abbandonarà perseverando nella sua confidenza, però è necessario, volendo sanare della vostra infirmità, a confessarvi contritamente de tutti i vostri peccati, e in specie di uno de una meschina donna che voi contro a ogni dovere facesti iniquamente uccidere per mane de vostri servi, e poiché a quella per essere morta non potete rendere la vita, almeno renderli l'onore suo, che par che voi con gran iniquità li tolesti." Quando il maniscalco si vide dire a questo frate questa cosa che per ordine gli narrò come era stata, avendolo per certissimo uomo d'Iddio, se li buttò piangendo ingenochioni a dimandare misericordia e consilio di governo per potere in tal caso l'ira d'Iddio onnipotente placare. Essa li replicò che in publico dinanzi al re et altri suoi baroni raccontasse il caso occorso, particularmente sforzandosi in quanto più potesse rendere l'onore a quella poverina già tanto tempo morta, poiché altro non li potea fare, persuadendolo che questo facendo, senza alcun dubio, li veniria la sua sanità. La qual cosa udendo costui, tanto era

l'ansietà del sanare ch'accetò di farlo. E così la sera propria, non senza maraviglia grande del re, li domandò perdono in publico, racontandoli tutto quanto li avea per ordine racontato il frate. Accascò che in quel medesmo giorno venne nova al re di Polonia che'l suo fratello restato al governo del regno suo, era morto, e che egli sentendosi appresso alla morte, confessò in publico il mal errore ch'avea commesso contro alla cugnata, pregando alcuni episcopi presenti con altri de suoi baroni che scrivessino al re suo fratello, supplicandoli in suo nome il perdono di tal caso per remissione del'anima sua, la qual cosa udendo il re di Polonia se ritrovò spaventato, admirato e scontento, piangendo dolorosamente li guai e la morte della meschina consorte. Dil che avendo sentito il caso occorso del maniscalco di Francia da frate Guglielmo, parendoli che fusse un simile del suo, deliberò voler andar ancor esso a questo frate per narrarli questa cosa e pigliar qualche conforto da lui. E così fatto il tutto intendere al re di Francia, ancora lui li volse andare insieme, e il re d'Ungaria ancora facendo portare con seco il maniscalco, li quali principi condutti al convento, dall'abbate e tutti i monaci e frate Gulielmo furno con debite riverenzie et umiltà raccolti, dove essendo intrati a un giardino del convento in uno luoco commodo a parlare, il re di Polonia, narrandoli che, tirato dal suo gran nome, era condutto a esso per refugio d'un suo grave affanno incorso ignorantemente contra alla sua consorte, e volendogli il tutto raccontare, il frate li rispose dicendo: "Sacra Maiestà, se voi mel' concedete, il caso che volete raccontare a me, velo racontarò a voi particularmente." Della qual cosa ne furono stupefatti quei principi. E tanto più, quando udirono per ordine il tutto raccontare da esso, replicando la donna: "Gran mancamento facesti a commettere un tal errore senza voler parlare alla donna, perché non si conviene a uno principe, né altra persona grande iudicare senza udire delo accusato la ragione, mandando quella meschina tanto innocente a uccidere nelle silve et a devorare alle fiere." Le quale parole udendo il marito, alla presenzia degli altri re e tanti altri signori, non sapendo altrimente rispondere, piangea dirottamente il suo peccato. Allora soggionse Gulielma: "E se per aventura mai ritrovasti quella povera donna, io vela ricomando, perché saria degna di gran pietà." Ma il re rispondendo dicea: "Ahimè, come potria esser ch'io la ritrovasse, essendo morta è già tanto?" Rispondea essa: "Chi sa, come si andasse la cosa, ancor potria esser che dall'onnipotente Cristo per la sua innocenzia aiutata, fusse viva. E se viva fusse e che la ritrovasti, l'aresti voi a grato?" Rispose il re: "Non restaria pur ch'io sapesse che non fusse morta, io non mi tenesse uno de più felici uomini che ora sopra la terra si trovi." Et allora essa rivolta al maniscalco ch'era lì presente: "E voi che faresti alla vostra, ritrovando similmente?" "Et io per me – rispose – saria uno de simili più felici omini del mondo, quando mi vedesse di potermeli buttare a piedi, e bagnandoli delle mie lacrime, li potesse domandare mille volte perdono." Allora Gulielma prese il capucino che avea sopra la testa da frate, e buttatolo, e squarciati i panni dinanzi al petto suo ad un ponto medesimo mostrando esser femina, e con voce feminile, gittandosi ingenochioni dinanzi al marito, piangendo dicea: "Ecco adunque quella sventurata e meschina Gulielma vostra consorte, che innocentemente dannata da voi, tanti anni per le campagne ha mangiato le radice del'erbe e bevuti i succhi, e sì come fiera abitata nei solitari boschi e nelle asprissime grotte, ecco adunque quella meschina che dinanzi a voi prostrata, avendo contra la vostra corona errato, domanda per le vostre mane il coltello d'asprissima vendetta." E dipoi similmente

rivolgendosi al maniscalco, li dicea: "E voi, signor maniscalco, ecco quella sfortunata, che del amor vostro dolente, per voi iniquamente mandata alle onde del corrente fiume affogare, e miraculosamente campata, tanto tempo è andata con tanti disconzi e disagi, errando tapinamente, e divenuta alfine per il scampo della sua onestà, con abito di monaco quivi dinanzi al cospetto regale di tre gran re, domanda a tutti, avendo fallito, contra la sua persona asprissimo castigamento, e non avendo fallito, pietà delle sue pene."

Quando il marito e altri circunstanti tutti udirono un tal caso, tutti sì come quando si sogna parendoli vero e non vero, stupefatti al fine de admirazione piangendo insieme con essa, il marito se li buttò ingenochioni, e similmente il maniscalco, supplicandola con grossisime lacrime perdono e remissione al suo peccato. E così dopoi che pianto tutti un gran pezzo insieme, sì come pregava il marito, fu contenta Gulielma d'andare con lui, e vivere onestamente, la quale dipoi fu donna sempre catolica. E con i suoi consigli, avendo el Soldano dato una gran rotta a cristiani che erano passati inanzi, furono recuperati gli esserciti, e al fine cacciati gli maumettani, ne restorono cristiani con summa vittoria. E la veneranda Gulielma ritornando in Polonia, visse col suo marito sempre pacificamente e santamente. Et alla fine lassando di se dui figliuoli masculi, morse nella grazia de Iddio onnipotente.

FINIS.

Rövidítések és irodalomjegyzék

Aarne–Thompson
1961 Aarne, Antti Amatus– Thompson, Stith: *The Types of Folktales: A Classification and Bibliography.* Helsinki, 1961.

Apponyi
1903 Apponyi, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Ausland gedruckte Bücher und Flugschriften.* I. München, 1903

Banfi
1938 Banfi, Florio: *Matteo Andreis da Trau per le nozze di Vladislao II re d'Ungheria con la regina Anna de Foix (1502).* In: *Archivio Storico per la Dalmazia,* XIII (1938) vol. XXV, fasc. 145, 19-33.

Birkás
1948 Birkás Géza: *Francia utazók Magyarországon.* In: *Acta Universitatis Szegediensis: Sectio philologica, 16.* Szeged, 1948. 24–31.

Black
2003 Black, Nancy B.: *Medieval Narratives of Accused Queens.* Gainesville, 2003.

Borsa
1985 Borsa Gedeon: *Egy 1501. évi budai tudósítás kiadásai és azok nyomdászai.* In: *Magyar Könyvszemle* (1985) 141–148.

Delehaye
1973 Delehaye, Hyppolite: *Les légendes hagiographiques.* Bruxelles, 1973 (réimpr. de la quartième édition, 1955).

Falvay
2001 Falvay Dávid: *Santa Guglielma, regina d'Ungheria: Culto di una pseudo-santa d'Ungheria in Italia.* In: *Nuova Corvina: Rivista di Italianistica,* 9 (2001) 116–122.

2002 Falvay Dávid: *A Lady Wandering in Faraway Land: The Central European Queen/princess motif in Italian Heretical Cults.* In: Annual of Medieval Studies at CEU, 8 (2002), 157-179.

2008 Falvay Dávid: *Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában*. In: *Aetas* 23 (2008) 1. sz. 64–76.

Ferraro
1878 Ferraro, Giuseppe: *Vite di S. Guglielma regina d'Ungheria e di S. Eufrasia vergine romana scritte da frate Antonio Bonfadini.* Bologna, 1878. http://www.archive.org/stream/MN5116ucmf_0/MN5116ucmf_0_djvu.txt

Juhász
1933 *Epithalamium in nuptias Vladislai Pannoniarum ac Bohemiae regis et Annae Candaliae reginae.* Ed. Ladislaus Juhász. Lipsiae, B. G. Teubner, 1933. Bibliotheca. scriptorum medii recentisque aevorum, 14.

Kovács
2007 Kovács Zsuzsa: *Szent Vilma (Santa Guglielma) magyar királyné legendája és kultusza Itáliában a 14–17. században.* In: *Humanizmus, religio, identitástudat a kora újkorban.* Szerk. Bitskey István, Fazakas Gergely Tamás. Debrecen, 2007. 43–55. (Studia Litteraria, tom. XLV.)

2008 Kovács Zsuzsa: *Szent Vilma (Santa Guglielma) antifónája.* In: *A Stollwerk. Stoll Béla 80. születésnapjára.* Szerk. Ács Pál, Székely Júlia. Budapest, 2008. 54–57.

2010 Kovács Zsuzsa: *La leggenda di Santa Guglielma, figlia del re d'Inghilterra e donna del re d'Ungheria.* In: *Rivista di Studi Ungheresi* (Roma), 9 (2010) 27–45.

Kropf
1895 Kropf Lajos: *Anna királyné, II. Ulászló neje.* In: *Századok* 29 (1895) 689–709.

Le Roux de Lincy
1861 Le Roux de Lincy, Antoine: *Discours des cérémonies du mariage d'Anne de Foix, de la maison de France, avec Ladislas VI, roi de Bohéme, de Pologne et de Hongrie précédé du discours du voyage de cette reine dans la seigneurie de Venise, le tout mis en écrit du commandement d'Anne, reine de France, duchesse de Bretagne, par Pierre Choque, dit Bretagne, l'un de ses rois d'armes. Mai 1502.* Bibliothèque de l'école des chartes, 1861. Tome 22. 156–185, 422-439.

Levi
1917 *Il libro dei cinquanta miracoli.* Ed. Ezio Levi. Bologna, 1917.

Mussafia
1865 Mussafia, Adolf: *Über eine italienische metrische Darstellung der Crescentiasage.* Sitzungberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, XLI (1865).

Orazi
2000 Orazi, Veronica: *Die verfolgte Frau. Per l'analisi semiologica di un motivo folclorico e delle sue derivazioni medievali (con speciale attenzione all'ambito catalano).* Estudis Romànics (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans) 22 (2000) 101–138.

Piacentini
2005 Piacentini, Marcello: *De'perigli che si corrono a diventar regina di Polonia (o d'Ungheria).* In: *A Jan Ślaski.* A cura di A. Ceccherelli, D. Gheno, ecc. Padova, 2005, 335–351.

Poncelet
1902 Poncelet, Albert: *Index Miraculorum, etc.* In: *Annalecta Bollandiana,* XXI (1902) 241–360.

Santoro
1964 *Stampe popolari della Biblioteca Trivulziana.* A cura di Caterina Santoro. Milano, 1964.

Ślaski
1969 Ślaski, Jan: *„Historia o królowej Polski" (Z dzie jów włoskiej literatury populamej XVI wieku).* In: *W świecie pieśni i bajki. Studia folklorystyczne.* Red. Ryszard Górski i Julian Krzyanowski. Wrocław, Ossolineum, 1969. 259–266.

Stefanovic
1911 Stefanovic, Svetislav: *Die Crescentia-Florence-Sage. Eine kritische Studie über ihren Ursprung und ihre Entzvicklung,* In: *Romanische Forschungen,* XXIX (1911) 461-556.

Veselovskij-Sade
1977 Veselovskij-Sade: *La fancuilla perseguitata.* A cura di d'Arco Silvio Avalle. Milano, 1977.

Wallensköld
1907 Wallensköld, Axel Gabriel: *Le conte de la femme chaste convoitée par son beaufrère.* In: *Acta Societatis Scientiarum Fennicae,* (Helsingfors) XXXIV (1907) 1; http://www.archive.org/details/lecontedelafemm00wallgoog

1912 Wallensköld, Axel Gabriel: *L'origine et l'évolution du Conte de la femme chaste convoitée par son beau-frère (Légende de Crescentia).* In: *Neuphilologische Mitteilungen,* XIV (1912) 67-78.

Wenzel
1877 Wenzel Gusztáv: *II. Ulászló magyar és cseh királynak házas élete.* In: *Századok,* 11 (1877) 727–757, 816–840.

Wesselofsky
1866 *La novella della figlia del re di Dacia.* Testo inedito del buon secolo della lingua, con la prefazione di Alessandro Wesselofsky. Pisa, 1866. (Újra kiadva In: Veselovskij–Sade, 1977.)